

Babylonian valtakunnan perustaja Nabopolassar löi assyrialaiset Niniven taistelussa 612 eKr. Juudan kuninkaaksi noussut Josia käytti poliittisen tilanteen hyväkseen, laajensi valtakuntaa ja aloitti jumalanpalvelusta koskevan kulttireformin. Juuda jäi kuitenkin suurvaltapolitiikan jalkoihin. Egyptin farao Neko II lähti vuonna 609 Assyrian avuksi Babylonia vastaan ja joutui matkalla taisteluun Juudan kanssa. Megiddon taistelussa Josia sai surmansa ja egyptiläiset puolestaan lyötiin myöhemmin Karkemiin taistelussa 605. Babylonian valta oli varmistunut ja Juuda joutui vasallivaltioksi. Juudan Jojakim rikkoi vasallisopimuksen. Tässä vaiheessa Nebukadnessar lähetti joukkonsa Juudaan ja Jojakim sai surmansa.

Seuraava kuningas Jojakin ehti hallita vain kolme kuukautta, kun Nebukadnessar vei ensimmäisen kansanosan pakkosiirtolaisuuteen kuningas mukanaan 597 (2. Kun. 24:12-16). Temppeleitä ryöstettiin ja Jerusalemin päälliköt ja varakas väki vietiin pakkosiirtolaisuuteen. “Hän vei saalinnaan kaikki Herran temppelin ja kuninkaan palatsin aarteet ja repi irti kaiken, mitä Israelin kuningas Salomo oli kullasta teettänyt Herran temppeliin.” (2. Kun. 24:13). Profeetta Hesekiel joutui Babyloniaan ensimmäisessä ryhmässä, mutta Jeremia jäi ensin Juudan profeetaksi kotimaahan kunnes pakeni Egyptiin. Babylonista löydetty nuolenpääkirjoituksella kirjoitettu **savitaulu*** kertoo kuninkaiden historian puolestaan valloittajan näkökulmasta. Nebukadnessarin voittoja kuvattaessa tekstissä kerrotaan myös Juudan valloistuksesta.

“Seitsemäntenä vuotena: Kislev-kuussa Akkadin kuningas [siis Nebukadnessar] kokosi sotajoukkonsa ja... asetti ne Juudan kaupunkia vastaan, ja Adar-kuun toisena päivänä hän valloitti kaupungin ja otti sen kuninkaan kiinni. Hän asetti kaupunkiin itse valitsemansa kuninkaan, ja keräten suuren veron hän toi rahat Babyloniin.”

Nebukadnessar asetti vasallihallitsijaksi Sidkian, joka kuitenkin liittoutui Egyptin kanssa. Babylonian joukot palasivat, valloittivat Juudan ja piirittivät Jerusalemia kaksi vuotta. Sota raivosi sefelan alueella. **Lakisin kirjeet*** eli ostrakonit vahvistavat sekä tapahtuman että kielihistoriallisen tilanteen. 600-luvun heprealla kirjoitetut kirjeet dokumentoivat kaupunkien hävityksen. Yksi ostrakon kertoo, miten Asekan “valot sammuvat” eli kaupunki tuhottiin. Viimeisenä alueelta vallattiin jälleen Lakis (vrt. Jes 34:7). Vuonna 586 kuningas Sidkia otettiin kiinni ja vietiin silmät puhkottuina Babylonian pakkosiirtolaisuuteen toisen ryhmän kanssa.

Jerusalemin kaupungin kannalta tämä vaihe oli dramaattisin. Henkikaartin päällikkö Nebusaradan tuli kaupunkiin ja alkoi tuhota sitä. “Hän poltti Herran temppelin ja kuninkaan palatsin ja kaikki Jerusalemin talot, jokaisen suuren rakennuksen hän sytytti tuleen.” (2. Kun 25:9). Muureja revittiin maahan. Pakkosiirrot jatkuivat.

Jeremian kirjassa todetaan, että kansaa vietiin Babyloniaan kolmessa vaiheessa (Jer. 52:28-30). Ensimmäinen ryhmä oli itse asiassa suurin, tekstin mukaan 3023 henkilöä. Toisessa vaiheessa, jota pidetään pakkosiirtolaisuuden avainkohtana, Sidkia vietiin kahleissa Babyloniaan ja hänen kanssaan 832 jerusalemlaista. Nelisen vuotta myöhemmin, vuonna 582 henkikaartin päällikkö Nebusaradan vei Jeremian kirjan mukaan pakkosiirtolaisuuteen vielä 745 Juudan asukasta (Jer. 52:30). Tämän laskutavan mukaan pakkosiirtolaisuuteen vietiin 4600 henkeä. Maahan jäi toki paljon “köyhää kansaa”, kuten teksteissä todetaan, maata viljelemään ja veroja maksamaan.

Taisteluvaiheen tiedot ovat arkeologisesti kiinnostavia siksi, että Babylonian savitaulujen löytöjen perusteella on voitu identifioida Jeremian kirjassa mainittu hovin päällikkö (*rab saris*) Nebu-Sarsekim. Hän kuului kuninkaan ylimpiin miehiin yhdessä Nebusaradanin ja Nergal-Sareserin kanssa (Jer. 39:3, 13). Nebukadnessarin lisäksi siten myös Nebu-Sarsekin on historiallisesti tunnistettu Jerusalemin edustalla olleeksi hyökkääjäksi.

Väestönsiirrot johtivat siihen, että suuri juutalaisten joukko (yhdessä muista maista siirrettyjen ihmisen kanssa) asui sukupolvien ajan Babylonian alueella. Rauhalliseen elämään kehoitti myös Jeremian kirjan profetia: “Rakentakaa taloja ja asettukaa niihin asumaan! Istuttakaa puutarhoja ja nauttikaa niiden hedelmistä!” (Jer. 29:5). Kansan tuli viettää normaalia elämää ja perheiden lisääntyä.

“Toimikaa sen kaupungin parhaaksi, johon minä olen teidät siirtänyt.” (29:7). Näin tapahtui myös arkeologisen materiaalin mukaan. Babyloniasta löydettyjen savitaulujen antaman informaation perusteella juutalaisia asutettiin moneen kaupunkiin. Yhtenä suurena asuinpaikkana oli “Juutalaiskaupunki” (al-Yahudu) lähellä Nippuria (jotain kymmeniä kilometrejä Babylonista etelään). Kaupungin nimi on eräissä löydöissä muodossa “Juutalaisten [Juudeasta tulleiden] kaupunki”. Toinen tunnistettu kaupunki on Tigriksen itäpuolella sijainnut Susa.

Arkeologien löytämät savitaulut ovat usein kauppakirjoja ja dokumentteja, joiden perusteella voidaan tehdä päätelmiä ammateista. Juutalaiset toimivat esimerkiksi maanviljelyksen ja kaupan aloilla. Aivan erityisen mielenkiintoista on se, että monet nimet voidaan tunnistaa tyypillisiksi juutalaisiksi nimiksi. Juutalaiskaupungin dokumenteissa esiintyy perhe, monta sukupolvea miehiä, joilla on teoforinen nimi. Se tarkoittaa sitä, että nimen Jahve lyhyt muoto (Ya) muodostaa osan nimestä. Kauppiaina ovat toimineet ilmeisesti jo pakkosiirron ensimmäisestä sukupolvesta lähtien Samak-Yama, hänen poikansa Rapa-Yama, sekä tämän poika Ahiqam. Vaikka viimeksi mainitulla ei ole tyypillisesti juutalaista nimeä, hän on antanut omille pojilleen teoforisia nimiä, kuten Nir-Yama ja Yahu-azza.

Teoforiset nimet ovat mielenkiintoinen osoitus siitä, että Juudan pakkosiirtolaiset edustivat monoteismia. Toisin kuin viime aikoina eräät (minimalistiset) teoriat ovat esittäneet, monoteismi eli Jahven palvonta oli kuningasajan tyypillinen uskonnon muoto. Babylonian juutalaisuus oli alusta lähtien monoteistista, ja sellaisena myös säilyi niiden perheiden joukossa, jotka jäivät alueelle asumaan satojen vuosien ajaksi. Tähän joukkoon kuuluneet teologit ovat myöhemmin olleet kokoamassa Babylonialaista talmudia.

Babylonian pakkosiirtolaisuuden katsotaan päättyneeksi sen jälkeen, kun Persia nousi maailmanvaltaan viitisenkymmentä vuotta myöhemmin. Kyyros voitti Babylonian viimeisen kuninkaan Nabonideen vuonna 539 eKr. Tästä taistelusta kirjoitettu **Kyyroksen sylinteri*** kuvaa paitsi voittoa, myös kuninkaan määräystä Babylonian pyhien paikkojen restauroinnista. Määräystä on joskus tulkittu myös juutalaille annetuksi luvaksi rakentaa Jerusalemin temppeli uudelleen. Tarkalleen ottaen tätä ei mainita löydössä. Siksi Esran kirjan alussa oleva kuvaus Kyyroksen juutalaisille antamasta määräyksestä on itsenäinen (Esa 1:2-4).

Kirjallisuus muotoutuu: Tanakh

Babylonian vankeudesta tulee kaikesta traagisuudestaan huolimatta juutalaisuuden pitkän historian kannalta merkittävä vaihe. Teologit kirjoittavat kansan historian Jumalan rangaistusten näkökulmasta. Uskonnolliset tekstit kootaan yhteen ja *Tanakh* (VT) saa muotonsa. Toora eli Mooseksenkirjat saa rinnalleen profeettojen tekstien kokoelman, joka täydentyy maahan paluun koittaessa. Kanonisoituminen tapahtuu prosessina, ja Vanha testamentti on jo valmis Qumranin hurskaiden kirjoittaessa Pyhistä Kirjoituksista kommentaareja toisen (eKr.) vuosisadan puolivälissä. Pakkosiirtolaisuudessa myös kansan hurskauselämä täytyy jäsentää uudella tavalla ilman temppeliä. Synagogalaitos saa syntynsä, vaikka tästä prosessista ei ole varmoja tietoja. Rabbinit puhuvat Suuren synagogan ajasta. Olivatpa laitoksen ensimmäiset muodot mitä tahansa, juutalaisuudesta tulee näissä prosesseissa Kirjan uskonto, joka opettaa perinnettään synagogissa ja Toora-kouluissa. Vaikka toinen temppeli rakennetaan, Uuden testamentin ajan Israelissa toimii kymmeniä synagogia (ks. alempana). Siksi temppelin toinen hävityskään (v. 70 jKr.) ei romahduttanut juutalaisuutta.

Kielihistoria vahvistaa yleiskuvaa. Muinaisheprealla kirjoitetut tekstit kertovat vaiheesta, jossa maata ei ollut vielä vallattu. Tekstit liittyvät kansan historiaan ja kahteentoista heimoon. Kuningasajan heprea puolestaan tunnetaan Raamatun ulkopuolisista lähteistä niin hyvin, että sen perusteella voidaan todeta monoteismia julistaneiden Mooseksenkirjojen ja suurten profeettojen kirjojen kirjoitetun tuolla murteella 800–600. Samalla perusteella vahvistuu käsitys siitä, että Kuninkaiden kirjat koottiin ja kirjoitettiin *pakkosiirtolaisuuden alkuvaiheessa* käyttäen kuningasajan hepreaa. Kielihistoriaa muuttivat Assyrian valtapolitiikkaan kuuluneet väestönsiirrot, joista Israelkin sai osansa. *Syyrian kieli kehittyi viralliseksi arameaksi* (Imperial Aramaic), ja siitä tuli vähitellen 600-

luvulta lähtien persialaisajan valtakieli lähes kaikkialla Persiasta Egyptiin (samaa tapaan kuin kreikasta Kreikan ja Rooman valtakunnissa). Arameaa puhuttiin myös Palestiinassa, jonka väestö oli tässä vaiheessa sekakansaa.

Babylonian vankeuden jälkeen myös heprean kieli oli muuttunut. Myöhempiä murrettua kutsutaan kielihistoriassa nimellä “myöhäinen raamatullinen heprea”. Sen erityispiirteet selittyvät esiin vaikutuksella. Siirak kirjoitti oman lakitulkintansa vielä *hepreaksi* noin 180 eKr, mutta heprea oli tuossa vaiheessa jäänyt jo oppineiden kieleksi. Siirakin pojanpoika käänsi kirjan *kreikaksi* vuoden 132 jälkeen, ja käännös syrjäytti hepreankielisen alkuteoksen täysin. Qumranin yhteisössä kieltä osattiin ja tekstejä kirjoitettiin *hepreaksi*. Qumranissakin kuitenkin pseudepigrafiset tekstit ovat *aramaana* – kuten tietysti osa Danielin kirjasta Raamatussa. Kansa puhui kaikkialla arameaa, ja Vanhan testamentin teksteistä toimitettiin Palestiinassa melko sanatakkua aramealainen käännös eli targum. Targum Onkelos sisältää Mooseksen kirjat ja Targum Joonatan profeettojen kirjat. Kansalle luettava hepreankielinen teksti piti kääntää arameaksi, koska sitä ei enää ymmärretty. Tämä on Jeesuksen toiminnan konteksti: hän puhui opetuslapsineen arameaa.

Jälleenrakennusta: toisen temppelin aikakausi

Persian valloitettua Babylonian Kyyros hankki siis itselleen suosiollisia liittolaisia vapauttamalla juutalaiset ja palauttamalla heidät Juudan alueelle. Ensimmäiset ryhmät saapuivat maahan vuonna 539. Temppeliä rakennettiin yli 20 vuotta ja se vihittiin käyttöön ilmeisesti vuonna 516. Näin syntyi niin kutsuttu toisen temppelin aikakausi. Samalla alkaa “juutalaisuuden” eli juudalaisuuden historiallinen aikakausi. Kahdentoista heimon ja identiteetin sijaan nousee yhden heimon vahva identiteetti. Juuda palaa etenkin Jerusalemin ympäristöön (Samaria on sekakansan asuttama ja Galileasta on ehtinyt tulla “pakanain Galilea” täynnä kreikkalaisia ja muuta väkeä).

Salomon temppelin sijaintia on ollut vaikea varmistaa. Se lienee rakennettu Ofelin yläpuolelle Morian vuoren korkeimmalle kohdalle. Pakkosiirtolaisuuden jälkeen Serubbabelin uudistettu temppeli on mitä ilmeisimmin rakennettu uudelleen samalle paikalle, osin varmaankin käyttäen samoja kiviä. On syytä muistaa, että tämä temppeli oli vielä melko pieni. Myöhemmin Herodes laajensi temppelin pihaa ja rakennutti sinne suuret pylväiköt (“Salomon pylväiskäytävät”). Tässä vaiheessa temppelin pihalle on kuljettu Ofelilta kahden suuren käytäväkennelman läpi. Nämä portit ovat yhä nähtävillä temppelin etelämuurissa, ja arkeologi Warrenin aikana niistä on vielä päässyt kulkemaan. Alun perin sisään lienee kuljettu kolmoisportista etelämuurin itäreunasta. Temppelistä olisi tämän tulkinnan mukaan poistuttu erillisestä kaksoisportista lännempänä.

Porttien välissä on ollut suuria mikve-altaita, joiden jäänteet ovat yhä nähtävillä. Erilliset kulkureitit ovat tietenkin olleet välttämättömiä puhdistussääntöjen tähden. Temppelin alueelle ei ole voinut mennä kastautumatta altaassa. Sen jälkeen rituaalinen puhtaus olisi menetetty, jos käytävässä olisi sattunut koskemaan pois tulevaa ihmistä. Sisäänkäytävät antavat suuntaa sille, missä kohden temppelin sisämuurit ovat sijainneet, mutta tarkempi paikantaminen on mahdotonta. Ainoat Jerusalemin temppelistä peräisin olevat esineet ovat mahdollisesti sellaiset 12 metriä pitkät setripuiset, tukista veistetyt parrut, joita on käytetty uudelleen alueella olevan moskeijan kattorakennelmissa. Nämä kaiveruksin koristellut parrut on uusittu vasta 1960-luvulla ja varastoitu sen jälkeen huolimattomasti moskeija-alueen pihalle. Dendrologisen ajoituksen mukaan monet puista ajoitettiin kuningasten ajalle aikaan (BAR, 3/2013). Vanhin kuitenkin ajoittuu 884 eKr. (+/- 180 vuotta). Teoriassa on siten mahdollista, että jotkin puista tulevat jo ensimmäisestä temppelistä. Uudelleenkäyttöä perustellaan sillä, että puu oli kallista ja hankala tuoda paikalle.

Aleksanteri Suuri

300-luvulla huomattava kriisin luoja oli Aleksanteri Suuri valtapoliitikallaan. Sen seurauksena hellenismi levisi myös Israeliin. (Hellenismistä erityisesti: Hengel, *Judentum*, 191-195; Marböck, *Weisheit*, 170-173; Betz, *ABD III* (1992) 127-128.) Hellenismi on muuttanut juutalaista teologiaa

olennaisella tavalla siitä huolimatta, että poliittinen vallan vaihdos näyttää syntyneen melko yksinkertaisesti. Aleksanteri lopetti persialaisten vallan Israelin alueella. Josefuksen antaman kuvan perusteella Israelin valloitus tapahtui vaivattomasti ja kansan eliitti otti uuden valtiaan myönteisesti vastaan. Saattaa tietysti olla, että vaikeudet eivät ulkonaisesti olleet juuri sen suurempia kuin persialaisten alaisuudessaakaan.

Josefus ilmeisesti kuitenkin liioittelee Aleksanterin läheistä ja myönteistä suhdetta Jerusalemin ylimmäiseen pappiin. Myönteinen kuva Aleksanterista vaikutti Hengelin mukaan erityisesti Aleksandrian hellenistisessä juutalaisuudessa, jossa valloittajasta tehtiin suorastaan monoteisti ja Israelin Jumalan palvelija (Hengel, *Political and Social History*, 44). Toisaalta näyttäisi kuitenkin olevan selvää, että Aleksanteri ei puuttunut temppelin toimintaan. Tällä ratkaisullaan hän joka tapauksessa sai osan johtavaa papistoa puolelleen (Jos.Ant. 11.304ss.). Kreikkalaisten lähteiden perusteella on arvioitu, että Aleksanterilla on tuskin ollut aikaa edes käydä Jerusalemissa. Hän marssi Gasan valloituksen jälkeen seitsemässä päivässä Pelusiumiin. Toisaalta Josefuksen mukaan Aleksanterin arvovalta tuki nimenomaan Gerissimin temppeliä ja näin hänestä tuli hajaannuksen ylläpitäjä. Josefuksen mukaan Jerusalemissa toimineen ylipapin Jadduan veli Manasse aloitti Samarian temppelin rakentamiseen. Hänen naitua persialaisen sotapäällikön Sanballatin tyttären Jerusalemin vanhimmisto halusi erottaa Manassen temppelipalveluksesta. Manasse vetosi kuitenkin Sanballatiin, joka uudistuvassa poliittisessä tilanteessa teki omapäisen ratkaisunsa. Hän liittoutui Aleksanterin kanssa ja sai tältä luvan rakentaa Samariaan uuden temppelin. Sen ylipapiksi Aleksanteri, tai oikeammin Sanballat Aleksanterin tuella, asetti Manassen (Jos.Ant. 11.321-328). Historiallisesti on kuitenkin epäselvää, oliko paikalla temppeli jo aikaisemmin..

Aleksanteri Suuren politiikka ei tosin saanut pelkästään myönteistä vastaanottoa. Danielin kirjan arvio hänen toimistaan on ankara. Aleksanteri on ”sankarikuningas”, joka hävittää maata ja tekee mitä tahtoo (Dan. 11:3). Hänen ”neljäs valtakuntansa” on väkivallan ja jumalattomuuden huipentuma (Dan. 7:7; 8:5-21). Vrt. 1. Heen. 90:2; Sib.Or. 4:80-96. Samaan tapaan ensimmäisen Makkabealaiskirjan kirjoittaja kuvaa Aleksanterin valloituksia: ”Hän kävi monta sota, valloitti linnoitukset ja surmautti kuninkaat... Kun nyt maa oli kukistettuna hänen edessään, kävi hän ylpeäksi, ja hänen sydämensä paisui” (1. Makk. 1:2-3). Merkittävimmän uhan juutalaiselle perinteelle muodosti kuitenkin hellenismi, joka synnytti Israelissa runsaasti vastareaktioita.

Synagogalaitoksesta

Synagogilla tuli olemaan tärkeä rooli Jeesuksen työssä. Evankeliumit toteavat yhdessä tuumin: ”Jeesus kulki sitten kaikissa kaupungeissa ja kylissä. Hän opetti synagogissa, julisti ilosanomaa taivasten valtakunnasta ja paransi kaikki ihmisten taudit ja vaivat.” (Matt. 9:35). Nasaretin synagogassa Jeesus pitää tärkeän eskatologisen saarnansa (Luuk. 4:16). Kapernaumissa työ alkaa synagogasta. ”He tulivat Kapernaumiin. Heti sapattina Jeesus meni synagogaan ja opetti.” (Mark. 1:21). Synagogassa Jeesus myös ajaa ulos riivaajan (1:23) ja parantaa miehen surkastuneen käden (3:1). Kapernaumiin liittyy myös ainutlaatuinen tytön kuolleista herättäminen. Synagogan esimies (*arkhisynagōgos*) pyytää lapselleen apua ja Jeesus tekee ihmeen lausumalla alkuperäisinä tallennetut sanat ”talita kuum” (Mark. 5:41). Mutta koska synagogalaitos syntyi?

Synagogan yleinen nimitys ”kokoushuone” (*synagogē*) on kreikkaa. Synagogat mainitaankin yleisimmin kreikankielisissä lähteissä. Muita lähteissä esiintyviä nimityksiä ovat rukoushuone (*proseukhē*), pyhäkkö (*hieron*), sapatinviettopaikka (*sabbateion*) ja opetuspaikka (*didaskaleion*). Arameankielisissä lähteissä esiintyvät vastaavina termeinä nimitykset kokoushuone (*bēt kneset*), rukoushuone (*bēt tepilla*) ja opetuspaikka (*bēt midrash*). Jotkut tutkijat ovat arvelleet synagogan tarkoittavan vain kansankokousta, ei rakennusta. Vaikka sanaa käytetään niin kansankokouksesta kuin ryhmästäkin (kuten kirjanoppineista 1. Makk. 7:12), löydöt osoittavat kuitenkin kyseessä olevan monta kertaa myös rakennuksen.

Sekä piirtokirjoitukset että vanhat lähteet todistavat, että juutalaiset rakensivat toisen temppelin aikana synagogia eri maissa. Vanhimpia todisteita on egyptiläinen piirtokirjoitus kolmannelta

vuosisadalta eKr., jossa sanotaan: ”Juutalaiset omistivat tämän rukoushuoneen (*proseukhē*) kuningas Ptolemaiokselle ja kuningatar Berenicelle, hänen sisarelleen ja vaimolleen, sekä heidän lapsilleen” (Horbury and Noy, *Jewish Inscriptions of Graeco-Roman Egypt*, 22). Paavalin ikätoveri Filon Aleksandrialainen murehtii puolestaan vuoden 38 jKr. vainoja todeten, että menettäessään tuhoissa rukoushuoneensa (*proseukhē*) nämä menettävät samalla pyhät rakennuksensa, joissa he voisivat osoittaa kiitollisuuttaan rukoilemalla. (Philo, *Flacc.* 48). Berenice-nimisessä kaupungissa Pohjois-Afrikassa taas piirikirjoitus toteaa keisari Neron toisena vuonna (55 jKr.), että kaupungin ”juutalaisen synagogan korjauksen maksaneiden nimet” kaiverretaan marmoritauluun (*SEG* 17.823).

Lisäksi sekä rabbiniset lähteet että Josefus mainitsevat kaksi merkittävää synagogaa Babyloniassa. Toisen temppelin kaudella Nehardean kaupungissa on ollut yksi tärkeimmistä hengellisistä keskuksista, *Shaf ve-yateb* (Jos.Ant. 18:318-399). Hutsalissa puolestaan on Talmudin mukaan ollut toinen rabbinien arvostama synagoga (Babyl. Talmud: Megillah 29a). Galileaa koskee puolestaan Josefuksen omaan elämäänsä liittyvä maininta Tiberiaksen rukoushuoneesta (*proseukhē*). Toimiessaan pohjoisessa juutalaisten joukkojen komentajana Josefus osallistuu kaupungissa sotilaiden kokoukseen, joka järjestetään nimenomaan rukoushuoneessa. Se oli luontainen paikka kokoontumiselle, koska se oli Josefuksen mukaan ”tilava huone, jonne mahtui paljon ihmisiä” (Jos.Vita. 54). Myös Josefus antaa siten kuvan, että jo ennen Jerusalemin hävitystä oli tavallista, että Galilean kaupungeissa oli synagogia juutalaisten rukoushuoneina.

Ilmeisesti kuuluisin tämän aiheen piirtokirjoitus löytyy kuitenkin Jerusalemissa. Vuonna 1913 löydettiin eräästä vanhasta kiveen hakatusta vesisäiliöstä 75 senttimetriä leveä muistolaatta, jossa rikas pappi Theodotos kertoo synagogan rakentamisesta.

”Theodotos Vettenuksen poika, pappi ja synagogan esimies, synagogan esimiehen poika ja synagogan esimiehen pojanpoika, rakensi tämän synagogan Lain lukemista ja käskyjen opettamista varten; sekä vierashuoneen ja varastohuoneet, kuten myös vesivarastot, majataloksi niille, jotka tulevat muilta alueilta; tämän jonka hänen isänsä perustivat vanhimmiston ja Simonideen kanssa.”

Synagoga itse ei ollut vain myöhemmän kirkon vastine, vaan toimitti kaupungissa monta tehtävää. Sapattina siellä vietettiin jumalanpalvelus, jonka liturgia on kyetty rekonstruoimaan varsin hyvin (ks. Mishna, mBer. 5). Se koostui viikkorukouksista ja tekstien luvusta sekä selittämisestä. Tekstit olivat synagogassa tärkeällä sijalla. Jokaiseen synagogaan pyrittiin saamaan toorarullat ja myös profeettojen tekstejä. Kaivauksissa on rakennuksista löydetty syvennyksiä rullien säilytystä varten. Lisäksi monesta kohteesta on löydetty opettajan istuin, ”Mooseksen istuin” (Matt. 23:2, ”Mooseksen istuin on nyt lainopettajien ja fariseusten hallussa”), jolla rabbi tai lainopettaja, tai joku muukin saarnaaja istui kokoontumisen aikana.

Synagoga toimi myös toorakouluna, jossa opiskeltiin Mooseksen lakia ja profeettoja. Lisäksi synagoga oli oikeussali, jossa juutalaisten uskonnollinen tuomioistuin ratkoi ihmisten välisiä riitoja (vrt. Ap.t. 26:11, ”Kerran toisensa jälkeen minä synagogissa rankaisin heitä ja yritin pakottaa heidät herjaamaan Jeesusta”). Synagogassa kerättiin myös kolehtia, eräänlaista pienimuotoista kirkollisveroa, jotta synagogan kautta voitaisiin suorittaa sosiaalista avustusta köyhille. Kokoontumistilana (lisätiloineen) synagoga pystyi toimimaan myös pienenä majatalona, kuten Theodotoksen teksti kertoo. Suuressa tilassa voitiin järjestää jopa juhlia, kuten häitä (kenties Kaanan häät ovat esimerkki tästä).

Juutalaisen teologian erityispiirre: teodikean ongelma

Teodikean ongelmaa käsitellään toisen temppelin aikakaudella lähes kaikissa juutalaisen teologian suuntauksissa. Luonteeltaan kirjoitukset eroavat toisistaan selvästi. Viisausteologian perinne sai toisaalta hyvin käytännöllisiä ja lähes yhteiskunnallisia tulkintoja, kuten Siirakin kirja osoittaa. Viisausteologian rinnalla kulki jatkuvasti vastaava apokalyptinen tulkintaperinne.

Toisen temppelin ajan juutalaisuutta leimasi ongelma, joka asetti koko juutalaisen identiteetin kyseenalaiseksi. Vaikka Israelin piti olla Jumalan valittu kansa ja uskollisen Herran antamien lupauksen piti olla voimassa jatkuvasti, se joutui siitä huolimatta kohtaamaan kriisejä vuosisadasta

toiseen. Kriisin todellisuus oli niin voimakas, että se antoi sisällön useimmille sen ajan kirjoituksista. (Esimerkiksi Nickelsburg esittelee toisen temppelin ajan kirjallisuutta reaktiona jonkin asteiseen kriisiin kansan historiassa. Ks. esim. Nickelsburg, *Literature*, 52, 76, 86, 205.)

Jumalan lupauksen ja historian mukanaan tuomien koettelemusten välillä oli suuri ristiriita. Se herätti kysymykset Jumalan oikeudenmukaisuudesta ja hänen halustaan auttaa kansaa. Aihe nousi esiin esimerkiksi juutalaisessa viisausteologiassa muodostaen sen keskeisen ongelmanasettelun. Toisaalta se on luonteenomainen kaikelle apokalyptisiä piirteitä sisältävälle kirjallisuudelle.

Toisen temppelin ajan juutalainen teologia on siten ennen kaikkea *teodikean teologiaa*. Kansa eli kriisissä ja juutalainen teologia oli jatkuvasti jonkin asteisessa sisäisessä murroksessa. Teologiassa heräsi kysymys, eikö kaikkivaltias Jumala kyennyt johtamaan kansaansa. Malli tuohon ahdistavaan kysymykseen annettavaan vastaukseen saatiin jo kuningasajalta. Jumalattomien kuninkaiden, kuten Manassen, toiminta oli aikanaan herättänyt suurta hämmennystä kansan keskuudessa. Profeettojen ajoista lähtien vastaus oli varma ja yksinkertainen: Jumalan viha on kohtaava uskottomia tulevaisuudessa.

Murroskauden aikana profeetat yrittivät vastata kansan ahdistukseen. *Habakukin kirja*, jossa eletään kuningasajan rappion keskellä ja aavistellaan Babylonian vallan kasvua, puhutaan jumalattomuudesta. Tahoja oli kaksi. Varoituksen ensimmäisenä kohteena ovat kansan synnit. Sen jälkeen kuvaan astuvat kaldealaiset eli babylonialaiset eivät ole (ainakaan pelkästään) Jumalan tuomion myönteisiä toteuttajia. He ovat pikemminkin toinen ahdistuksen syy, johon profeetan on löydettävä ratkaisu.

Profeetan julistus alkaa tuskaisalla teodikean ongelmalla: “Kuinka kauan minun pitää huutaa, etkö kuule minua Herra?... Miksi annat minun nähdä vääryyden tekoja, kuinka kauan annat pahuuden vallita?” (Hab. 1:2,3). Ahdistuksen alla syntyvä teologia kysyy kahta kysymystä: kuinka kauan ja miksi. (Habakukin jakso on erityisen mielenkiintoinen siksi, että sillä on merkittävä vaikutushistoria (1QpHab; Room. 1:17; Hepr. 10:38).) Habakuk määrittelee epäilyn Jumalan vallasta suorastaan klassisella tavalla. Hurskas kärsii, mutta jumalaton menestyy. “Miksi siis katselet petollisuutta, miksi vaikenet, kun jumalaton nielee hurskaan?” (Hab. 1:13)

Habakukin vastaus on selvä: Jumala ei suinkaan ole voimaton. Kansa joutuu kärsimään omien syntiensä tähden ja rangaistus tulee kyllä aikanaan kohtaamaan myös jumalattomia. Jumala itse on kansan vaiheitten yläpuolella ja muuttumaton: “Herra on pyhässä temppelissään, hänen edessään vaietkoon koko maa!” (2:20). Jumalaa ei voi pitää vastuullisena ihmisten tekemistä vääryyksistä. Jumala on Habakukin mukaan kuullut kansansa huudon ja tulee antamaan uudistuksen ja armon. Profeettakirjan suoranaisten huippukohdan muodostaa jae, jota myöhemmin lainataan myös Uudessa testamentissa: “Mutta vanhurskas saa elää, kun hän pysyy uskollisena” (Hab. 2:4). Uskollisuus Jumalan tahdolle ja pitäytyminen Mooseksen lakiin tuottavat kansalle elämän.

Kansan kokemat uhat ja pelot tulivat todellisiksi Babylonian mahdin alla. Aivan erityisellä tavalla teodikean ajatus nousi esille silloin, kun pakkosiirtolaisuuden aiheuttama kriisi piti selittää teologisesti. Pakkosiirtolaisuuden aiheuttama murros oli ankara. Kansan itsenäisyys oli menetetty eikä se tuntunut koskaan enää palaavan. Tähän ongelmaan vastaaminen ohjasi juutalaista teologiaa kaikkein voimakkaimmin. Tehdyt johtopäätökset näkyvät jo profeettojen jyrkässä julistuksessa. Valittu kansa eli synnissä ja oli siksi Jumalan vihan alla. Kärsimys oli seurausta synnistä.

Jesajan toisessa profeettakirjassa hälvennetään niin ikään teodikean ongelman herättämät epäilyt Jumalan uskollisuudesta ja vallasta. “Onko jossakin erokirja, jolla olisin ajanut teidän äitinne pois luotani? Tai olenko myynyt teidät jollekin velkojalleni? Ei! Teidät myytiin omien rikkomustenne tähden ja äitinne lähetettiin pois teidän pahojen tekojenne tähden... Onko käteni liian lyhyt, liian voimaton ostamaan teidät vapaiksi, enkö minä pystyisi teitä pelastamaan?” (Jes. 50:1-2). Erokirjaa koskeva vertaus Jumalan uskollisuudesta oli tehokas, sillä nainen ei voinut itse erota miehestään. Hän tarvitsi aina mieheltä erokirjan (5. Moos. 24:1).

Jesajan kirjan toivo perustuu Jumalan kaikkivaltiuteen, jota profeetta korostaa korostamistaan: “Minä olen Herra, teidän pyhä Jumalanne, Israelin luoja, teidän kuninkaanne” (43:15; vrt. 40:9;

41:17; 42:24; 44:6). Jumala on Herra, joka ohjaa kansan kaikkia kohtaloita. Siksi hän myös uudistaa kansan ja lupaa johdattaa sen takaisin omaan maahansa.

Esra ja toivo uudistumisesta

Tällainen toivo uudistuksesta Jumalan langettamien rangaistuksien jälkeen nousee selvästi esille myös *Esran* rukouksessa, jossa katuva syntinen lähestyy arasti Jumalaa: “Pahojen tekojemme ja suuren syyllisyytemme vuoksi olemme saaneet kärsiä paljon. Kuitenkin sinä, Jumalamme, olet rangaissut meitä vähemmän kuin olisimme ansainneet ja olet antanut meistä sentään tällaisen joukon pelastua” (Esra 9:13; vrt. Neh. 9; Dan 9:4-19; Baar. 1:15-20). Toisen temppelin ajan juutalainen teologia rakentuikin kahden keskuksen ympärille. Toisaalta teologia sai hahmoa teodikean ongelmasta, joka yhä uudestaan nousi ajankohtaiseksi erilaisissa kriiseissä. Toisaalta hurskaiden juutalaisten luottamus Jumalan lupauksiin säilyi vahvana kaikkien vaikeuksien keskellä.

Teodikean ongelman ainoana ratkaisuna ei kuitenkaan ollut pelkkä katumus, jota *Esran* kirjassa julistetaan. Painopiste laitettiin yleensä Jumalaan. Usko Jesajan kirjassa korostettuun Jumalan kaikkivaltiuteen oli myös vahva. Hurskaat olivat varmoja siitä, että jumalattomat eivät voineet loputtomasti välttää Jumalan tuomiota. Heitä varten oli asetettu rangaistus. Oikeudenmukaisuus tulisi toteutumaan. Rangaistuksen kääntöpuolena taas oli hurskaiden toivo: vain valitut saattoivat pelastua. Siksi myöskään hurskaiden kärsimys ei tulisi olemaan loputon.

Hurskaat juutalaiset pohtivat toisen temppelin ajan teksteissä lakkaamatta syitä kansan ahdistukseen ja onnettomuuteen. Teema ajankohtaistui yhä uudelleen, sillä syitä kriiseihin löytyi myös pakkosiirtolaisuuden jälkeen runsaasti. Jumalattomat kuninkaat ottivat kerta toisensa jälkeen vallan Israelissa. Kriisi ei tuntunut hellittävän, vaikka kansa eli usein voimakkaan katumuksen vallassa oli valmis tekemään parannusta aikaisemmista synneistä (Hyvän yleiskuvan aikakaudesta antaa Schürer, *History I*, 138s.). Ilmeisesti juuri tästä syystä pakkosiirtolaisuuden synnyttämä tulkintamalli hallitsi juutalaista teologiaa vuosisadasta toiseen. Jumalan rangaistuksen uskottiin kohtaavan kansaa sen syntien tähden yhä uudelleen ja uudelleen. Temppelin toiminta oli tosin päässyt jatkumaan, mikä takasi tietyn turvallisuuden juutalaiselle identiteetille. Sekään ei kuitenkaan voinut pitää kansaa erossa vaikeuksista.

Kohti uuden liiton aikaa

Miksi teodikean ongelman käsittely on Raamatun teologian ymmärtämiseksi välttämätöntä? Ennen kaikkea siksi, että sekä Jeesuksen julistus että apostolien sanoma tarjoavat suoranaisten vastauksen tähän kansan syvään kriisiin ja hapuilevaan identiteetin etsintään. Toisen temppelin ajan juutalaisuus ei ollut mitään vaivatonta “liittonomismia”, vaikka jotkut tutkijat ovat näin esittäneetkin. Kyseessä on virheellinen teoreettinen konstruktio. Sen sijaan todelliset tuon ajan tekstit kamppailevat vaikean teodikean ongelman kanssa, kuten yllä todettiin. Esimerkiksi Qumranissa ongelma oli ratkaistu dualismilla: kansan ongelmat johtuvat pimeyden lapsista, jotka elävät Jumalan tahtoa vastaan. Vain yhteisön omat hurskaat ovat valon lapsia, jotka pelastuvat.

Jeesus julistaa, että hänen mukanaan koittaa aika, jolloin vangitut vapautetaan ja kahleet kirpoavat. Jumalan kuninkuus ja *basileia*, kuninkaallinen hallinta ja valtakunta, toteutuvat Israelissa evankeliumin kautta. Siksi juuri hänen mukanaan koittaa aika, jolloin kansa armahdetaan ja kaikki, jotka tulevat *metanoian* kautta Vapahtajan luo, saavat syntinsä anteeksi. Kirous on poissa ja rangaistus on kärsitty. Siinä missä Johannes Kastaja valmistaa tietä pakkosiirtolaisten palata Herran luo, Jeesus julistaa: minä olen tie, totuus ja elämä.

Paavali jatkaa samaa evankeliumia kohta kohdalta. Jumala ei ole ollut liian heikko auttamaan eikä hän ole ollut hiljaa. Sen sijaan Herra on ollut pitkämielinen kansan syntien suhteen ja odottanut aikaa, jolloin Jumalan Pojan verestä tulee uhri kansan syntien edestä (Room. 3). Dualismi oli väärä ratkaisu, koska kaikki ovat tehneet syntiä. Ei ole eroa juutalaisen ja pakanan välillä. Siksi nimenomaan uskonvanhurskaus ratkaisee kärsimyksen ongelman.